

PLÉH CSABA

A HIPERKORREKCIÓ ÉS A "LAZASÁG" KÖZÖTT: A
NYELVI INTUÍCIÓ NÉHÁNY ÉLETKORI ÉS PEDAGÓ-
GIAI BEFOLYÁSOLÓJÁRÓL*

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológiai Intézet
1378 Budapest, Izabella utca 46. Pf. 4.

A szerző 12-17 éves tanulóknak a mondatok elfogadhatóságára, illetve grammatikalitási rangsorolására vonatkozó ítéleteit vizsgálta. A diákok közül egyesek résztvettek egy kommunikáció-központú anyanyelvoktatási kísérletben, a többiek a hagyományos anyagot tanulták. A társadalmilag megbélyegzett formák visszautasítása az életkorral nőtt; a speciális anyanyelvi oktatás bizonyos fokig ellensúlyozta a hiperkorrekciót is. Az agrammatikus és a bonyolult, de grammatikus szerkezetek megítélésekor a speciális osztályok tanulói inkább a szigorú értelemben vett grammatikalitást vették figyelembe, mintsem a mondatok bonyolultságát.

* Előadás a Pécsi Akadémiai Bizottság "Norma, átlag és eltérés" c. szimpozionján, 1984. május 25-én. Az ismertetett vizsgálatok az OTTKT 6. sz. főirány támogatásával készültek.

1. A nyelvi norma és a nyelvészet megismerési stílusa

Az utóbbi három évtized során a nyelvi norma kérdése nyíltan vagy be nem vallottan a nyelvészeti megismerés egyik középponti módszertani kérdésévé vált, olyan problémává, mely jóval túlmegegy a nyelvi norma hagyományos leíró nyelvészeti vagy korlátozó nyelvvelő értelmezési keretén. A norma elméleti felértékelődésének két fő motívuma volt: az intuíció központi módszertani elvvé vált a generatív nyelvtenban, a szocio-lingvisztika pedig a homogén nyelvközösség fikciója mellett magának a nyelvi rendszernek a homogenitását is megkérdőjelezte.

Közismert, hogy a generatív nyelvten kezdeményezte nyelvészeti forradalom módszertani magja a nyelvi intuíció központi megismerés forrássá tétele: mint Chomsky számos helyen (pl. 1973) megfogalmazza, a nyelvész feladata voltaképpen az, hogy a nyelvhasználó intuícióját modellálja, s ehhez legfőbb adatforrása is - szemben az amerikai leíró nyelvészet korábbi objektivistikus törekvéseivel - maga a mondatok nyelvten szerűségére (grammatikalitására, ha úgy tetszik nyelvhelyességére) vonatkozó intuitív ítélet.

A generatív nyelvten által felújított nyelvészeti mentalizmusnak erre a módszertani aspektusára a generatív nyelvten megukének valló nyelvpszichológusok is igen korán reflektáltak. Különösen az intuíció felhasználásával kapcsolatos központi fogalom, a g r a m m a t i k a l i t á s jelentett nagy inspirációt számukra. Az ennek naív személyeknél történő megítélésével kapcsolatos "csoportos intuíció" skálázási vizsgálatok (pl. Maclay és Sleator, 1960; Mill, 1961) eredményei is alátámasztották, egy furcsa, bár a generativisták számára nyilvánvaló elkülönítés általánossá válását: a grammatikalitás és az elfogadhatóság (acceptabilitás) megkülönböztetésének elterjedését. Furcsa a megkülönböztetés egy egészen egyszerű okból: ha a nyelvészet célja a beszélők intuíciójának modellálása, nem kis bátorság kell ahhoz, hogy ugyanakkor a beszélők intuitív ítéleteinek egy részt mint esetlegeset, pusztán performancia tényezők hatását mutatót elvessük. (A grammatikalitás és elfogadhatóság elkülönítés gyors elterjedésének további motívuma ugyanis a kompetencia-performancia megkülönböztetéssel meglévő kapcsolatuk volt.)

A hetvenes évek elejétől, annak ellenére, hogy korábban az elfogadhatósági ítéletekkel kapcsolatban számtalan olyan kísérleti vizsgálat

született, melyek vagy ezt vagy a nyelvész által rögzítetten kitűzöttnek vélt grammatikalitást manipulálva vizsgálták annak valóságos teljesítményekre - például mondatok megjegyzése, tanulhatóságára - gyakorolt hatását. (L. ezekről Pléh, 1974 összefoglalóját), különösen a pszichológusok körében kritikus hangok is felmerültek magával az intuíció "kétszínű" használatával kapcsolatban. E munkák jelszavát Thomas Bever (1980) fogalmazta meg legvilágosabban: ahhoz, hogy a nyelvészek álmatlan éjszakák nélkül, minden lelki-furdalástól mentesen használhassák a nyelvi intuíciót, magának az intuíciónak az elméletére is szükségük lenne, amihez pedig a királyi út - az intuíciót befolyásoló, a nyelvtanon kívüli tényezők pontos feltárása. Bár ez az elmélet azóta sem született meg, számos vizsgálat próbálta tisztázni az intuíciós ítéleteket befolyásoló feltételeket. A pragmatikai, emlékezeti korlátozások a vizsgálatban használt közlési helyzet, a személyek tapasztaltsága, a vizsgálati helyzet atmoszférája, mind fontos befolyásolóknak bizonyultak. Az intuíció személyi befolyásolóinak kutatása azt a kérdést is érinti, hogy amikor a modern nyelvészet az intuíciót piederstálra helyezi, voltaképpen kinek az intuíciójáról van szó? Mikor az intuíció a bizonyosság forrása, akkor a nyelvész intuíciójáról, ami igen messze áll a "romlatlan látásmódtól". Amikor viszont grammatikalitás és elfogadhatóság eltérése a tét, akkor az "egyszerű emberek" intuíciójáról van szó. Két okból érdemes ezt hangsúlyozni. Egyrészt megmutatja a rejtett normatív mozzanatot a generatív nyelvtan intuicionizmusában, másrészt - mint sokan, különösen William Labov (1979) rámutattak - világosan jelzi, hogy az intuíció, mint adatforrás nálunk az izolált eszményi beszélő homogén idiolektusának mint a nyelvi leírás anyagának koncepciójára támaszkodik.

Anélkül, hogy a részletes érvelést akár csak érintenénk is itt, érdemes kiemelni, hogy a norma problémájával foglalkozva a szociolingvisztika sok szempontból éppen ellentétes álláspontot foglal el. Grammatikalitás és elfogadhatóság eltérése számára ugyanis nem "zaj", hanem "jel". A finomabb nyelvi szerkezeti eltérések megítélésének fokozatos jellegét kiemelve például azt hirdeti, hogy legalábbis bizonyos területeken nyelvi intuíciónk sem "minden-vagy-semmi" alapon szerveződik, hanem grádiensek mentén; hogy változó, életlen határú szabályokat kell feltételeznünk, mely szabályok a használat és társadalmi presztízs kontextusába ágyazva a nyelvi változást a nyelvi rendszer inherens labilitásával képesek magyarázni

(Labov, 1979).

2. Nyelvhelyességi egyensúlyok és grammatikalitási ítéletbizonytalanságok

A szociolingvisztika nemcsak a laza határok hangsúlyozásával és a norma kontinuum jellegének hangsúlyozásával járulhat hozzá a norma világosabb megértéséhez, hanem egy specifikus kérdéskörrel: a hiperkorrekcióval kapcsolatos felismeréseivel is. Labovnak az amerikai angol szóvégi /r/ ejtésével kapcsolatos vizsgálatai mutatták meg a mintát arra, hogy a presztízsből magasabban álló nyelvi változat nem egyszerűen terjed társadalmilag, hanem eközben olyan esetekre - pl. olyan fonetikai helyzetekre - is áttevéődik, ahol az eredeti magas presztízű változatban nem volt meg.

Az így jellemzett hiperkorrekció problémáját nem triviális módon kiterjeszthetjük olyan nyelvközösségek normaalakulására, ahol kitüntetett szerepe van a tudatos nyelvűvelésnek. A nyelvűvelés ugyanis hiperkorrekciós folyamatokat indíthat el ott, ahol valamilyen - rendszerbeli, észlelési stb. okból - normabizonytalanság van. Ez akkor jelenik meg, mikor ugyanazon forma valamely nyelvi összefüggésben normatívan helyes, más összefüggésben nem. A_1 forma stigmatizációja, szemben B_1 -gyel oda vezethet, hogy hiperkorrekciós módon az A_2 -nek megfelelő kontextusokban is B_2 -t fogunk használni; az eredetileg meglévő összemosódó két alak között helyreáll az "összemosódás" egy másik szinten, a két alternatíva közül a "fentebb stíl", a preferált forma szintjén, hiszen a kiinduló összemosódás okai nem szűntek meg. Ez így igen bonyolultan hangzik, de mindannyian ismerjük a nyilvános beszédből például, hogy a 'benne' értelemben használt -ba elleni sok évtizedes harc hogyan vezetett, különösen formális helyzetekben - melyek általában a hiperkorrekció tudattalan mechanizmusainak melegágyai - a 'bele' értelmű -ban megjelenéséhez, s válik a Megyék az iskolába is valami iskolában szerűvé az ejtésben. (E kérdésekről a nyelvűvelés összefüggésében vö. Huszár Ágnes, 1984).

Ismertetendő vizsgálatunk egyik célja annak elemzése volt, hogy milyen erős az ilyen hiperkorrekciós tendencia diák korosztályoknál. Ennek vizsgálatára, éppen a dolgok kiélezése érdekében, alternatívás abszolút helyzetek elé állítottuk a diákokat. Ezzel párhuzamosan, részben az említett, az elfogadhatósági ítéletek fokozatosságát vizsgáló

törekvések hatására, arra is kíváncsaiak voltunk, hogyan alakul ugyanezeknél a személyeknél különböző mértékig és különböző okokból gyanús vagy nyilvánvalóan elfogadhatatlan mondatok "fokozatszerű", skálázásos megítélése.

Mind a hiperkorrekciós tendenciák, mind a "nyelvérzéki fokozatosság" kérdésének vizsgálatát egy sajátos szemponttal egészítettük ki: arra voltunk kíváncsiak, hogyan változnak az ítéletek az életkor és a különböző anyanyelvi képzés hatására. Az életkorral kapcsolatban azt vártuk, hogy a stigmatizált formák elítélése nő a felsőtagozattól a középiskola vége felé haladva, ezzel párhuzamosan azonban csökken a stigmatizált elemet helyes kontextusban tartalmazó mondatok elfogadása is; a skálázásos ítéletekben pedig arra számítottunk, hogy a tapasztaltabb gyerekek szigorúbbak lesznek a helytelen, s enyhébbek a pusztán nehéz formákkal szemben.

Hogy jön a képbe a pedagógia? Elméleti okokból egyszerűen - a nyelvi intuíció és normaérzék számos befolyásolóját vizsgálva - a tartós pedagógiai ráhatások szerepét eddig senki sem elemezte. Ugyanakkor magának az általános és a nyelvészeti iskolázottságának a szerepét számos vizsgálat mutatta ki ilyen megítélésekben. Gleitman és Gleitman (1979) például újszerű szöösszetételek parafrázisait értelmeztetve - pl. fekete madárház vs. fekete-madár ház - azt találták, hogy az iskolázatlanabb személyek inkább szemantika, az iskolázottabbak inkább forma központúak metanyelvi ítéleteikben. John Ross (1979) pedig, különböző mondatok helyességének megítélését vizsgálva azt találta, hogy a nyelvészek - annak a jelszónak engedelmességgel, hogy a nyelvészet elrontja a nyelvérzékét - sokkal enyhébben ítélik meg a bizonytalan grammatikalitású mondatokat, mint a "normális" beszélők, ugyanakkor az átlagos beszélők magabiztosabbak és magukat konzervatívabbnak is tartják, mint a nyelvészek.

A gyakorlati ok sem bonyolultabb. Hazánkban több törekvés létezik az anyanyelvi nevelés reformjára. Ezek hatásvizsgálatának keretében kíváncsiak voltunk arra, hogy a modern nyelvészet szemléletével megismerkedő iskolások nyelvi intuíciója hogyan alakul? Vajon liberálisabbak, kommunikációs érték centrikusabbak lesznek-e bizonytalan mondatoknál, ugyanakkor elvetik-e a nyilvánvalóan rossz, illetve stigmatizált formákat? Olyan diákokat vizsgáltunk, akik az általános iskolában a Bánréti Zoltán-féle (Bánréti, 1979, 1981) anyanyelvi programokban, a középiskolában pedig a Nyelvtudományi Intézet szervezte, Komlósy András által irányított modern

anyanyelvi oktatási programban vesznek részt. Két pécsi gimnáziumban, a Nagy Lajos és a Leőwey Gimnáziumban, valamint a Janus Pannonius Egyetem két gyakorló általános iskolájában közel 300 tanuló vett részt vizsgálatunkban, mely az itt elemzendő részek mellett számos egyéb feladatból is állt. A feladatok összeállításában Komlósy András és Füredi Mihály is nagy részt vállalt, úgyhogy a példák nemcsak a pszichológus, hanem a nyelvész fantáziáját is tükrözik. Általános iskolai ötödik-hatodik osztályokból 43, illetve 42 kísérleti oktatásban résztvevő illetve nem résztvevő, gimnáziumi második és harmadikból 54 és 74, végül a kísérleti oktatást éppen csak elkezdett első gimnazisták közül 34 és 43 tanuló vett részt a vizsgálatban. A most felhasznált anyagok egyrészt két meglehetősen gyors nyelvhelyességi részfeladaton alapulnak, ahol a diákoknak 1 perc alatt be kellett jelölniök 9-9 mondat közül a rosszakat, másrészt egy időigényesebb skálázási feladaton. Ez utóbbinál a gyerekek 15 mondatot osztályoztak 1-5 pontig, aszerint, hogy mennyire jó, elfogadható a mondat.

3. Hol jelenik meg a hiperkorrekció?

Ha megnézzük a stigmatizált, helytelen és a helyes formák elfogadásának átlagos százalékát (1. Táblázat), mindjárt valami gyanúsat látunk: miközben a rossz alakok elfogadása (alsó sor) optimizmust sugallóan egyharmadára csökken öt iskolaév alatt, a helyes formák elfogadása nem változik.

1. Táblázat

A helyes formák és a nyelvhelyességileg stigmatizált formák átlagos százalékos elfogadása

	12 év	15 év	17 év
Helyes	73	72	72
Stigmatizált	62	21	22

A kilenc felhasznált nyelvi formát egyenként tekintve kiderül, hogy ezért a "nem változásért" voltaképpen az a felelős, hogy vannak ugyanolyan formák - s ez a többség - ahol a helyes megítélés nő az életkorral, ugyanakkor egyes esetekben ezt kiegyenlíti egy hiperkorrekciós tendencia: a rossz forma elítélésével növekszik a helyes elítélése is. A 2. Táblázat részletesen mutatja a százalékokat az egyes formáknál.

2. Táblázat

Hogyan változik az egyes stigmatizált formák elfogadása az életkorral?
(felül mindig a jó, alul a rossz forma elfogadási százaléka)

	12 év	15 év	17 év
A veszekedés miatt lekésték a vonatot.	97	99	97
Kati továbbtanulás miatt jelentkezett az egyetemre.	81	49	50
Mari néni csak egy kis traccsolás végett nézett be a boltba.	67	78	64
Az eső végett beálltam az eresz alá.	56	8	21
Jó lenne tudni, hogy a nem-e a helyes válasz.	46	22	30
Még nem tudom, hogy nem-e lesz akkor tanítás.	62	12	5
A Petőfi versében szereplő számárnak nem volt szerencséje.	70	72	56
A Jókai sok jó regényt írt.	69	19	15
Az igazolványom oda volt ragadva az asztalhoz.	78	44	36
A könyv le van esve a földre.	42	5	4
Igyekeztek, hogy ők is láthassák az eseményeket.	93	93	97
Ha időben odaérnek, még ők is láthassák a meccset.	16	1	2
Azt üzentem, hogy osszák be az idejüket.	82	89	30
Nem szeretem, ha húzzák-halasszák a dolgokat.	86	43	46

(2. Táblázat folytatása)

	12 év	15 év	17 év
Ha látnák, biztosan meg is vennék.	80	95	97
Ha többet kapnák, jobban örülnék.	58	56	73
János minden reményét a futásba vetette.	58	56	73
Piri nem nagyon bízott a dologba.	67	19	20

Életkori változások szinte mindenütt vannak, s statisztikailag mindig szignifikánsak. A MIATT helytelen használata, a húzzák-halasszák és a többet kapnák helytelen formák viszonylag magas elfogadásán kívül az alsó sorok (a rossz formák elutasítása) optimista képet sugallnak. Csakhogy számos esetben - NEM-E, HATÁROZOTT NÉVELŐ TULAJDONNÉV ELŐTT, s különösen a -VA/-VE alakok használata esetén a rossz alakok elutasításával együtt a jó alakok elfogadása is csökken: határozott hiperkorrekció lép fel. E tábláról még egy dolgot említenék meg: az igen sokat stigmatizált -SUK/-SÜK a legkevésbé problémás az összes forma közül!

Ugyanezt a képet mutatja, ha megnézzük, kik azok, akik egyszerre elutasítják mind a két formát. A teljes anyagra a NEM-E formánál - itt persze nehéz metanyelvi használatra lett volna szükség a helyes alak elfogadásához - 56 %, a -VA/-VE alakoknál 48 %, a névelős tulajdonnévnél 36 % az ilyen tanulók aránya, míg pl. a -SSZÁK-nál csak 4 %. Azt, hogy itt nem statikus egybeesésről, hanem valaminek a megtanulásáról van szó, jól mutatja, hogy míg öt-hatodikosoknál ez az arány a -VA/-VE esetében csak 18 %, harmadik gimnáziumra 63 %-ra, a NEM-E esetében ugyanez 23-ról 68 %-ra nő, a határozott névelőjű tulajdonnévnél pedig 18-ról 38 %-ra. Némi remény azért van - a kísérleti osztályokban tanuló gyerekek egyes formáknál ellen tudnak állni a hiperkorrekciós tendenciának. Míg a -VA esetben náluk például csak 40 % a hiperkorrekt hozzáállás, a többiek-nél 49, a -BA esetben 9 és 27 %, a VÉGETT-nél 18 és 30 % ez az arány.

Ugyanakkor ez az idősebb, harmadik gimnazista korosztálynál néhol azt is jelenti, hogy a hiperkorrekcióval szembeni ellenállás révén az

ő attitűdjük általában liberálisabb, többször fogadják el a hibás formákat is. Így például a VÉGETT helyes használatában náluk az elfogadás 71, a többi gyereknél csak 59 százalék, de a helytelen forma elfogadási aránya is hasonlóan alakul - 26 és 17 %. Úgy látszik, hogy a MIATT a "jelöletlen" forma: egyszerre használjuk következményes és céltételezéses kapcsolatok kifejezésére; a VÉGETT gyakoribb elfogadása bizonyos csoportokban nem jelenti a kauzális és teleologikus viszonyok pontosabb elválasztását, ami persze nem nyelvi kérdés. A -BA esetében az arányok 63 és 66, illetve 32 és 16 %.

Vagyis mindezek az adatok arra utalnak, hogy: (1.) A stigmatizált formák egy része erős hiperkorrekciós nyomást eredményez: (2.) mely az iskolai tapasztalatokkal és az életkorral általában nő, és (3.) a speciális anyanyelvi képzés ezt némileg képes ellensúlyozni, de sokszor általánosabb, lazább értékrend, hiperkorrekció ellenes attitűd árán.

4. Változik-e az elfogadhatóság skálája?

A grammatikalitás vagy elfogadhatóság folytonos skáláját valamint szituációs és személyi befolyásolóit hirdető kutatók is egyetértenek általában abban, hogy megfelelő mondatokat választva kiderül, hogy maga a grammatikalitás egyetlen kontinuumot alkot, a személyi és helyzeti befolyásolók csak azt szabják meg, hol húzza meg a személy e kontinuum mentén a határokat. Ez volt például Rossnak, a nyelvészek nyelvérzékének "romlottságát" bizonygató dolgozatában is a végkonklúzió. Nézzük meg először, hogyan alakultak a különböző életkori csoportokban a mi vizsgálatunkban a megítélések. Mondatainkat persze meglehetősen eklektikusan válogattuk ki: nyelvjárási és régies, de helyes mondatok - pl. szenvedő -, szemantikát és szintaxist szembesítő rossz egyeztetésű mondatok, s nyilvánvaló nyelvhelyességi hibák - pl. igekötő el nem választása - egyaránt szerepeltek közöttük.

A 3. Táblázaton e miatt is az összgrammatikalitás csökkenő sorrendjében soroljuk fel őket, nem valamilyen logikai sorrendben.

3. Táblázat

A grammatikalitás (elfogadhatósági) pontértékek átlagai a különböző életkorokban

	Mondat	12 év	Rang	15 év	Rang	17 év	Rang
	1. Nincs itt senki, akivel jóban vagyok.	4.3	2.5	4.7	1	4.8	1
	2. Találkoztam azzal a pincérrel, amelyikről beszéltem.	4.4	1	4.5	2	4.4	2.5
	3. Péter azt mondta, mindenki visszajött már.	4.2	4	4.2	3	4.4	2.5
	4. Sok olyan elmélet született, amelyek tagadják az evolúciót.	4.3	2.5	3.8	5	4.1	4 ⁺⁺
	5. Javasolom, hogy minden, amit megérintett, égettessék el.	3.3	7.5	4.1	4	4.0	5 ⁺⁺⁺
88	6. Hogy nem szabad elmenni, már hallottuk.	3.3	7.5	3.1	8	3.9	6 ⁺⁺⁺
	7. A titkárnő behozta az írandó leveleket.	3.7	6	4.0	9	3.2	7.5 ⁺⁺
	8. Ameddig elmentünk, az csak Bogdány volt.	3.2	9	2.9	10.5	3.2	7.5
	9. Bármilyen körülmények között sem fogadom ezt az ajánlatot el.	3.9	5	10.5	10.5	2.8	11 ⁺⁺⁺
	10. Senki, akivel jóban vagyok, nincs itt.	2.7	10	3.3	7	3.0	9
	11. A Feri olvasta könyv az asztalon hevert.	2.4	12.5	3.5	6	2.9	10 ⁺⁺⁺
	12. A pénz, amit mondtam, hogy a fiú elvitte, eltűnt.	2.4	12.5	2.3	12	2.6	1

(3. Táblázat folytatása)

Mondat	12 év	Rang	15 év	Rang	17 év	Rang
13. A fiú csak a könyvet elolvasta	2.6	11	2.2	13	2.0	1
14. A tanár a tolvajt, akit kergette a rendőr, felismerte.	2.1	14	1.5	14	1.5	14 ⁺⁺
15. Elmegyünk hozzátok, amikor lehet lesz beszél- nünk veletek.	1.5	15	1.1	15	1.2	15 ⁺⁺⁺

81

+

++ az életkori változás statisztikailag 5,1 és 0,1 %-os szinten megbízható (varianciaanalízisek alapján)

+++

A táblázatot tekintve két dolog első látásra is szembeütő:

1. A diákok meglehetősen érzékenyek a grammatikalitásra, megítéléseiket főleg az irányította. Honnan tudjuk ezt? A mindhárom korosztályban vezető három mondat teljesen nyelvhelyes, s mégcsak nem is stilisztikailag minősített eset. Valamilyen szempontból azonban jelöltek, pl. a hogy törlése vagy szórendi invenciók révén a megértés számára nehezebbek. Magas értékük mutatja, hogy kísérleti személyeink nem erre alapoztak ítéleteikben. A skála alján helyezkednek el a minden szempontból "áttetszően" agrammatikus mondatok, egy kivétellel. A feltételes jövő időt is teljesen elfogadhatatlannak tartják ugyanis a tanulók, sőt, itt ez a tendencia az életkorral még nő is. Ennek feltehetően nyelvjárási okai lehetnek - ne feledjük, hogy délmagyarországi iskolákban vizsgálódunk. S amennyire ismerem, a 'lehet lesz' típusú szerkezetek az északkeleti nyelvjárásban élnek, vagy éltek.
2. A rangsor nagyjából azonos marad az életkori csoportokban. Ez alátámasztja a grammatikalitás egységes skálájának meglétét. Igazi relatív eltolódást felfelé a szenvedőnél, lefelé pedig a bármilyen/semmi alterációnál figyeltünk csak meg. Ugyanakkor, mint a táblázaton a keresztek mutatják, vannak jellegzetes életkori változások az abszolút skálaértékekben. Ezek lényege, hogy a grammatikus, de ritka vagy nehéz formák elfogadottsága nő - pl. szenvedő, múltidejű melléknévi igenév; a finoman agrammatikusaké - pl. írandó, bármilyen egyeztetési hibák - viszont csökken. Ugyanakkor általános liberalizálódás nem mutatható ki - inkább a skála "kiélezése" a jellemző a szélső értékek irányába.

Van-e valamilyen hatása az intenzívebb, kísérleti anyanyelvi oktatásnak? Ha általánosságban tekintjük a megítélést, akkor nincs. A két szélső korcsoportot - akik hosszabb ideje részt vettek a kísérleti oktatásban - tekintve azonban kiderült, hogy vannak olyan mondatok, ahol a kísérleti osztályok tanulói hajlamosabbak az elfogadásra. Mindkét osztályra igaz ez a szenvedő mondatoknál - 3,4-4,2, illetve 4,3-3,8 a kísérleti és a kontroll osztályok átlaga a két korcsoportban, és furcsa módon a hogy-os komplementumot tartalmazó beágyazott mondat hibás egyeztetésénél (2,6-2,0, 2,5-2,1). Valószínű, hogy itt a beágyazott mellékmondatba való

beillesztés a döntő, a hibás tárgyas ragozást a vonatkozó mellékmondatban ugyanis a nagyobb korcsoportban éppenséggel a kísérleti csoport tagjai ítélik sokkal rosszabbnak (1,5 vs. 1,9).

A gimnazistáknál a kísérleti csoportban jellegzetesebb még a befejezett melléknévi igenév (3,1-2,8), a szemantikai többes egyeztetés (4,2-3,7), s kissé nehezen értelmezhetően az el nem váló igekötő elfogadása (2,4-1,3). Az egy nehezen értelmezhető adat kivételével arról van itt szó, hogy a kísérleti oktatásban résztvevő gimnazisták a nehezebb, de grammatikus szerkezeteknél múlják felül a szokásos oktatásban résztvevőket, ítéletük tehát jobban igazodik szerkezeti tényezőkhöz.

Volt azonban a gimnazisták között még egy tényező, melyet érdemes megemlíteni. Ezek a tanulók három fokú skálán (ahol 1. volt a magabiztoság és szigorúság) megítélték ítéletük bizonyosságát és elképzelésüket saját szigorúságukról is. Kiderült, hogy az életkorral - a kísérleti oktatástól függetlenül - nő a bizonytalanság (1,3 és 1,5 a két csoport átlaga) s különösen megnő a lazaság tudata (1,7-2,1). Vajon ezek a statisztikailag igen megbízható változások összefüggnek-e a mondatok eltéréseivel s az oktatással?

Szerencsére nem érdemes kitérni a részletekre: a bizonytalanság érzés és a tolerancia tudata lényegében független mind az oktatás módjától, mind a megítélt mondatoktól. (Eredetileg pedig nem ezt vártuk.) A 15 mondatból csak három volt, ahol valamelyik tényezőre ne érvényesült volna az életkor hatása: a feltételes jövő, az ameddig... és a bármilyen hibás használata; 12 mondatnál érezték egyöntetűen enyhébbnek ítéletüket a nagyobbak, ötnél pedig bizonytalanabbnak is. Ugyanakkor a kísérleti oktatással ez a hatás semmiféle interakciót nem mutatott. Vagyis a növekvő ismeretek, a tudás mindenképpen a bizonytalanság érzés növekedéséhez vezet - még ha az ítélet maga nem is bizonytalan, s általában a tolerancia tudatához és igényéhez akkor is, ha a tolerancia valójában nincsen is meg.

Záró megjegyzések

Két kérdésből indultunk ki: vannak-e hiperkorrekciós jegyek a nyelvi normában nálunk is, s vajon a speciális oktatás változtatja-e a grammatikai intuíciót. Részlegesen pozitív választ kaptunk mindegyik kérdésre:

1. Hiperkorrekciós jegyek kimutathatók nyelvhelyességi ítéleteinkben, s ennek mértéke az életkorral, az iskolai tapasztalatokkal nő. A speciális kísérleti anyanyelvi nevelés ezt részben képes kompenzálni.
2. Az intuíciós ítéletek szerkezete nem bizonyult életkortól vagy oktatásfajtától függőnek. Ugyanakkor az iskolai tapasztalatok, különösen a kísérleti osztályoknál, növelik azt a tendenciát, hogy a megítélés egyre inkább csak a grammatikalitásra támaszkodik formális megítélési helyzetekben. Ez összhangban van pl. Gleitmanék adataival a formális iskolázottság formacentrikusabb nyelvi megítéléshez vezető hatásáról.

Irodalom

- Bánréti Z. (1979), Gyermek és anyanyelv. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Bánréti Z. (1981), Kamasz és anyanyelv. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Bever, T. G. (1980), A nyelvi viselkedés összetett vizsgálata. In: Pléh Cs. (szerk.), Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához. Budapest, Tankönyvkiadó, 1980, 168-199.
- Gleitman, N. - Gleitman, L. (1974), Language use and language judgement. In: Fillmore, C. j. - Kempler, D. - Wang, W. S-Y. (szerk.), Individual Differences in Language Ability and Language Behavior. New York, Academic Press, 1974, 103-126.
- Hill, A. (1961), Grammaticality. Word 17: 1-10.
- Huszár Á. (1984), Nyelvművelés és norma. Előadás a Norma, átlag és eltérés c. szimpóziumon. Pécs, 1984 május.
- Labov, W. (1973), A társadalmi folyamatok tükröződése a nyelvi szerkezetekben. In: Szépe Gy. (szerk.), A nyelvtudomány ma. Budapest, Gondolat, 1973, 509-527.
- Labov, W. (1979), A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben. In: Pléh Cs. - Terestyéni T. (szerk.), Beszédaktus - kommunikáció - interakció. Budapest, Tömegkommunikációs Központ, 1979, 365-398.
- Maclay, H. - Sleator, M. D. (1960), Responses to language: Judgements of grammaticalness. International Journal of American Linguistics 26: 275-282.
- Pléh Cs. (1974), Mondat és emlékezet I-II. Magyar Pszichológiai Szemle 31: 24-35, 147-158.
- Ross, J. R. (1979), Where's English? In: Fillmore, C. J. - Kempler, D. - Wang, W. S-Y. (szerk.), Individual Differences in Language Ability and Language Behavior. New York, Academic Press, 1979, 127-163.